

Т. М. Кучер

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК 347.9 (477)

РОЛЬ ІСТИНИ У ПРОЦЕСІ ДОКАЗУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД

На підставі загальнофілософських та логічних підходів розглядається можливість існування істини у процесі доказування з притаманними їй видами, формами та складовими елементами. Особлива увага приділяється виділенню спільних критеріїв при здійсненні процесу доказування та встановленню об'єктивної істини по справі.

Ключові слова: істина, доказування, доведення, розумова діяльність, особа.

У процесі розгляду справи завжди виникає необхідність відтворювати певні обставини, що обґрунтовують правові позиції осіб, які беруть участь у справі, завдяки яким усі учасники процесу не тільки дізнаються про певні явища, події, ситуації, що мали чи мають місце у дійсності, а й отримують нові знання на підставі одержаної та проаналізованої інформації. Саме такий процес у науковій філософії та логіці називається пізнанням. Але застосування такої ґносеологічної категорії не обмежується лише природничими науками, а є невід'ємним у будь-якому процесі, що пов'язаний з людською свідомістю, його мисленневою діяльністю.

ЦПК України при здійсненні судочинства надає основний пріоритет діям осіб, які беруть участь у справі, зокрема закріплено положення щодо обов'язку кожної зі сторін доводити ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень (ч. 3 ст. 10 ЦПК України) та ініціювання розгляду справи лише на підставі звернень фізичних чи юридичних осіб, в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі (ст. 11 ЦПК України). Одночасно слід визначити, що такі дії не обмежуються лише формальним їх виконанням шляхом вчинення механічних рухів (подання документів до суду, пред'явлення речей для огляду, поява свідка тощо), а пов'язані з обов'язковою наявністю такого компонента як мислення.

Так, мислення — це вища форма активного відтворення у свідомості об'єктивної реальності, що полягає у безпосередньому, опосередкованому та узагальненому пізнанні суб'єктом істотних зв'язків і відносин між предметами і явищами, у творчому створенні нових ідей, у прогнозуванні подій та дій [1, с. 858–859]. У свою чергу, у логічному значенні свідомістю є процес ідеального відображення дійсності за допомогою мислення, знання, емоцій, інтуїції, пам'яті, волі; філософському — єдність психічних процесів, які задіяні в осмисленні людиною об'єктивного світу і власного буття [1, с. 414], або — це вища, притаманна лише людині форма відображення об'єктивної дійсності, властивість не всієї матерії, а тільки особливо організованої — головного мозку людини. Власне, такий процес мисленневої діяльності можливий у результаті взаємодії механізмів пізнання — чуттєвого та логічного. Чуттєвий включає в себе такі елементи як відчуття — ідеальні образи окремих властивостей, рис, ознак об'єктів за допомогою органів чуття людини; сприйняття: цілісне відображення у свідомості людини предметів, явищ і подій у результаті безпосереднього впливу об'єктів реального світу на її органи чуття;

уявлення: чуттєвий образ об'єкта, який сприймався раніше, чуттєве пригадування явищ, які в певний момент не діють на органи чуття людини, але діяли колись [1, с. 475–476]. У свою чергу, логічний складається з поняття, судження та умовиводу [1, с. 477–478].

Трансформуючи ці діалектичні процеси на цивільне судочинство, їх прояв можна прослідкувати у таких процесуальних інститутах, як доказування та доведення. Адже останні, по суті, є комплексом дій, які утворюються або на основі механічних вчинків або в ході активної розумової діяльності. Іншими словами, у першому випадку особа буде здійснювати доказування як регламентовану в певний порядок процесуальну діяльність зі збирання, витребування і надання суду доказів, у другому — як процес розумової діяльності на основі зазначених процесуальних дій, спрямований на формування у судді переконання в достовірності юридичних обставин справи і на цій підставі обґрунтованості вимог сторони [2, с. 361–362]. Однак, незважаючи на термінологічні, змістовні, структурні відмінності таких категорій, їх спільною ознакою є мета як намір, прагнення особи досягти для себе бажаного результату.

Виходячи із завдань цивільного судочинства та права особи на звернення до суду, такою метою виступає захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних, юридичних осіб та держави. При цьому право на судовий захист сприймається в широкому контексті не тільки стосовно позивача, а й відповідача та інших заінтересованих осіб від зловживань з боку позивача (заявника) [4, с. 5]. Тобто сторони, маючи однакову мету, діють для отримання прямо протилежних результатів у вигляді задоволення позовних вимог або відмови у задоволенні таких вимог. Та навіть така полярність мотивів участі осіб, які беруть участь у справі, має свій сенс, адже на підставі будь-якої форми пізнання суб'єктами досягається істина.

Питання істини в судових процесах у своїх працях висвітлювали такі вчені, як А. В. Агутін, А. О. Александров, В. І. Басков, С. В. Корнакова, Ю. К. Орлов, І. Л. Петрухін, І. Г. Суботіна, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. Однак, незважаючи на спільність поглядів щодо необхідності дослідження такої гносеологічно-правової категорії, більшість праць була зроблена представниками російської школи права та в рамках кримінального процесу, що зумовлює гостру потребу подальших наукових досліджень у цивільній процесуальній галузі. Як не вирішену частину загальної проблеми можна визначити співвідношення існування об'єктивної істини у її філософсько-логічному значенні з процесами доказування та доведення у цивільному процесі.

Мета дослідження полягає у проведенні системного аналізу гносеологічного змісту істини, її видів з притаманними логічними правилами її встановлення у процесі здійснення цивільного судочинства, зокрема процесах доказування та доведення, формулювання теоретичних положень та практичних висновків, спрямованих на ефективний захист прав осіб, які беруть участь у справі.

Істина завжди об'єктивна, тобто її зміст не залежить від смаків та бажань особистості, від корпоративних інтересів окремих партій або громадських рухів, від людської свідомості взагалі, істина — не властивість матеріальних об'єктів, а характеристика знання про них [1, с. 480]. Отже, істина існує тільки в чистому вигляді, будь-яке відтворення спотворить її і буде вже не істиною, а її відображенням, ретроспективою певних дій, подій. Об'єктивною істиною є тільки існуючі в певний момент явища, тобто сцени дійсності. Звернення ж до суду за захистом згідно із законодавчими постулатами (ст.ст. 1, 3 ЦПК України) може відбуватися в момент, коли особа вже вважає, що її право, свобода чи інтерес вже порушені, невизнані або оспорювані. Наведене викликає сумнів у можливості досягнення об'єктивної істини, враховуючи часовий показник виникнення певних обставин, що змушують особу скористатися правом на судовий захист.

Так, об'єктивна істина у гносеологічному розумінні може існувати у двох формах абсолютній — повне та всебічне об'єктивне знання сутності предметів і явищ, яке ніколи не може бути спростованим, та відносній — неповне, приблизне, незавершене об'єктивне знання, вираження його мінливості, поглиблення, уточнення у процесі розвитку практики і пізнання [1, с. 485]. Щодо абсолютної істини значна група науковців стверджує, що саме такою може бути істина, яка встановлюється у процесі здійснення судової діяльності [5, с. 223; 6, с. 38–50; 7, с. 316–321]. Однак як буття, так і обставини певної справи можуть пізнаватися нескінченно, скільки існує світ або триває процедура оскарження. Окремо відзначимо, що навіть після набрання рішенням законної сили існує спеціальна можливість їх перегляду Верховним Судом України чи за нововиявленими обставинами, а також після використання всіх національних засобів захисту заінтересовані особи можуть звернутися до уповноважених міжнародних установ. Фактично абсолютна істина є практично недосяжною, оскільки в цілому як життєдіяльність (за винятком фізіологічної смерті), так і дії, події, що існували, можуть постійно оновлюватися, набувати нових форм, модифікацій, якостей, видозмін тощо. Друга категорія є більш вірогідною завдяки своїй базисній ознаці — варіативності (мінливості). Але виникає запитання: чи можливе існування відносної істини при здійсненні судочинства?

За цивільним процесуальним законодавством певним визнанням, стабільністю наділяються судові рішення, що набрали законної сили (ст. 14 ЦПК України) та відповідно обставини, що ним встановлені. Однак така, з першого погляду, безспірність є цілком умовною. Судові рішення, які набрали законної сили, можуть бути переглянуті у касаційному порядку Верховним Судом України, за нововиявленими обставинами, а тому можуть бути видозмінені або взагалі скасовані і, звісно, втратять свій загальнообов'язковий статус. Інакше кажучи, наведені акти, визнані певного роду правовою аксіомою по врегулюванню конкретної ситуації, будуть володіти такою властивістю доти, доки вона не буде спростована у встановленому законодавством порядку. Але фактично виходить, що істинність таких судових документів залежить не від їх внутрішнього змісту (всебічність, повнота, та об'єктивність висновків та відповідність їх обставинам, що мали місце у дійсності), а від процесуальної активності учасників цивільного процесу, їх компетентності, заінтересованості у результатах розгляду справи, фактичного волевиявлення, належного стану здоров'я для вчинення тих чи інших дій, соціального становища чи інших явищ (дієвий механізм у державі втілення в життя правових приписів, рівень корупції та ін.), тобто суб'єктивних та об'єктивних факторів. Очевидно, що абсолютна істина при таких умовностях за своєї природної субстанції існувати не може. Враховуючи ж видозмінювані характеристики відносної істини, фактично при прийнятті судових рішень вона може досягатися, адже навіть скасування, зміна, ухвалені судових актів, новий розгляд справи не вплине на її змістове навантаження.

При цьому слід відмітити, що у юридичній доктрині питання існування істини є достатньо актуальним і розглядається вченими не тільки з точки зору можливості її існування, а й вироблення правових термінів, видів, змістовного навантаження тощо. Ю. К. Орлов відмічає, що доказування — це, перш за все, пізнавальна діяльність, яка здійснюється з метою встановлення обставин, що мають значення для справи, а тому на нього розповсюджуються всі загальні закономірності, які стосуються будь-якої пізнавальної діяльності, що вивчаються теорією пізнання (гносеологією) [8, с. 7–8]. У цілому наведене положення можна назвати закономірним, адже дійсно будь-яка ментальна діяльність пов'язана з процесом пізнання, свідомого, тобто спеціально направлена на досягнення певних цілей чи мимовільного — у результаті звичайного споглядання за допомогою органів чуття. При цьому сама по собі мисленнева діяльність учасників процесу є більш притаманною під час здійснення доведення. У підтримку правомірності

розповсюдження філософських категорій під час розгляду справ у судах є наступний висновок науковців про те, що немає ніяких підстав вбачати перепони гносеологічного порядку на шляху досягнення істини у судочинстві. “Людині доступно пізнання законів природи й суспільства, доступно їй і пізнання окремих подій, явищ” [9, с. 14]. Існування істини у цивільному судочинстві підтверджується і закріплене у ст. 212 ЦПК України правилом щодо достовірності доказу, тобто відповідність інформації, отриманої з доказів, дійсності [4, с. 332].

В. А. Агутін, у цілому не спростовуючи можливість існування істини у процесі здійснення судочинства, зазначає, що найбільш підходящим є розуміння цього терміна у значенні “твердження, судження, перевірене практикою, досвідом”, оскільки термін твердження означає положення, думку, якою стверджують, доказують будь-що [10, с. 287]. Не можна погодитися із запропонованою концепцією з декількох підстав, оскільки, насамперед, судження є другою формою логічного пізнання після поняття, змістом якої є “... думка, у якій при її висловлюванні дещо стверджується про предмети дійсності і яка об’єктивно є або істинною, або хибною, і при цьому неодмінно однією із двох” [11, с. 176]. У логіці вивідне знання буде істинним тоді і тільки тоді, коли вихідні твердження міркування будуть істинними і до них будуть правильно застосовані правила та закони логіки. Тобто істинність висновку міркування — це відповідність висновку міркування дійсності, а правильність міркування — це відповідність міркування правилам і законам логіки [11, с. 37]. Фактично судження є одним із складових елементів на шляху досягнення істини, певна ланка у процесі пізнання. Також аргументом на користь заперечення такого розуміння істини є запропоноване формулювання “перевірене практикою, досвідом”. Практика — це матеріальна, предметно-чуттєва і цілеспрямована діяльність людини, метою якої є створення і перетворення природних та соціальних об’єктів і яка є загальною основою, рушійною силою розвитку людського суспільства і пізнання, у свою чергу, досвідом виступає єдність умінь та знань; чуттєво емпіричне пізнання дійсності, що спирається на практику [1, с. 862, 853]. Однак останні, у свою чергу, також базуються на пізнанні об’єктивної дійсності. Крім того, у спектрі такого формулювання виникає головне запитання: “Що буде цим твердженням чи судженням, перевіреним практикою, досвідом у цивільному судочинстві?” Очевидно, що, виходячи з принципу змагальності, закріпленого ст. 10 ЦПК України, сторони повинні довести обставини, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень, з’ясуванню також підлягають обставини справи (ст. 177 ЦПК України), обґрунтованим же, в свою чергу, визнається те рішення, яке ухвалено на основі повно і всебічно з’ясованих обставин справи (ст. 213 ЦПК України). Отже, істиною у цивільному судочинстві можуть бути саме встановлені обставини на підставі використання закріплених законодавством засобів та прийомів, які повно і всебічно відображають об’єктивні явища буття, що були предметом розгляду конкретної справи.

Загалом розглядаючи концептуальні засади встановлення відносної істини та здійснення процесів доказування і доведення, не можна не помітити принципово схожі чинники під час здійснення таких процесів:

по-перше, основним критерієм є обов’язкова наявність розумової діяльності для можливості досягнення певних результатів. Та, навіть знаючи про наш підхід щодо розмежування понять доказування та доведення та виділення в ньому складових елементів, цей висновок є належним, оскільки навіть від процесу здійснення доказування (збирання необхідних документів, їх витребування та надання суду), хоча і досить з формальної точки зору, залежить ефективно здійснення процедури доведення;

по-друге, стадійність таких категорій, адже тільки за умови вчинення послідовних дій та дотримання визначених правил чи процедур можна досягти бажаної мети — ухвалення необхідного судового рішення чи відповідність міркування об’єктивній дійсності;

по-третє, існування таких результатів є умовним, оскільки стабільність їх напряму залежить від їх спростування шляхом встановлення об'єктивної істини (яка є практично недосяжною) або ухвалення чи постановлення нового судового рішення, що набере законної сили.

Список використаних джерел:

1. Філософія [Текст] : [підручн.] / за ред. О. П. Сидоренка. — К. : Знання, 2008. — 891 с. — (Вища освіта ХХІ століття)
2. Цивільний процес України: академічний курс [Текст] : [підручн. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [Фурса С. Я., Фурса Є. І., Гетманцев О. В. та ін.] ; за ред. С. Я. Фурси. — К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2009. — 848 с. — (Серія “Процесуальні науки”)
3. Кучер, Т. М. Право на судовий захист в порядку цивільного судочинства України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право та процес, сімейне право, міжнародне приватне право” / Т. М. Кучер ; Київський університет права НАН України. — К., 2009. — 20 с.
4. Фурса, С. Я. Докази і доказування у цивільному процесі [Текст] : [наук.-практ. посібн.] / С. Я. Фурса, Т. В. Цюра. — К. : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2005. — 256 с. — (Серія “Процесуальні науки”)
5. Перлов, И. Д. Приговор в уголовном процессе [Текст] / И. Д. Перлов. — М. : Госюриздат, 1960. — 237 с.
6. Старченко, А. А. Методологические проблемы судопроизводства [Текст] / А. А. Старченко // Вестник Московского университета. Серия VIII. — 1963. — № 4. — С. 38–50.
7. Строгович, М. С. Курс уголовного процесса [Текст] / М. С. Строгович. — М. : Наука, 1968. — Т. I. — 469 с.
8. Орлов, Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе [Текст] / Ю. К. Орлов. — М. : Юристь, 2009. — 175 с.
9. Теория доказательств в уголовном процессе [Текст] / под ред. Н. В. Жогина. — [изд. второе]. — М. : Юридическая литература, 1973. — 736 с.
10. Агутин, А. В. О трех моделях истины в уголовно-процессуальном доказывании [Текст] / А. В. Агутин // “Черные дыры” в российском законодательстве. — 2004. — № 3. — С. 277–288.
11. Конверський, А. Є. Логіка [Текст] : [підручн.] для студ. юрид. фак-тів / А. Є. Конверський. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 304 с.

*Рекомендовано до друку кафедрою нотаріального
та виконавчого процесу і адвокатури
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 8 від 23 березня 2012 року)*

Надійшла до редакції 02.04.2012

Кучер Т. Н. Роль истины в процессе доказывания: теоретико-правовой взгляд

На основе общеправовых и логических подходов рассматривается возможность существования истины в процессе доказывания со свойственными ей видами, формами и составляющими элементами. Особое внимание уделяется выделению общих критериев при осуществлении процесса доказывания и установления объективной истины.

Ключевые слова: истина, доказывание, доведение, умственная деятельность, лицо.

Kucher, T. M. Role of Truth in the Process of Proving: a Theory-Legal Look

In this article is examined on the basis of philosophy and logical approaches possibility of existence of truth in the process of proving with incident to it kinds, forms and making elements. The special attention is spared the selection of general criteria during realization of process of proving and establishment of objective truth.

Key words: truth, proving, leading to, intellection, person.